

NISSENS UDVIKLINGSHISTORIE DA GÅRDBOEN BLEV HYGGELIG

Det følgende er et uddrag af en artikel med samme titel af stud.mag. Niels Peder Pedersen, Syddansk Universitet, 2017.

SAGNNISSEN

Det er ikke til at sige, præcis hvor gammel nissen er. Ordet kan med sikkerhed spores tilbage til 1587, og lignende væsner under andre navne kendes helt tilbage til hedensk tid. Disse henvisninger er dog typisk spredte og vage. Det meste af det, vi ved om nissen, stammer fra folkeindesamlernes arbejde i 1800-tallet, hvilket egentlig er paradoksalt, idet nissen på dette tidspunkt var på retræte: det bondeliv, som var præmissen for dens eksistens, udviklede sig markant i takt med de samfundsændringer, industrialiseringen bragte med sig. Men nissen var på dette tidspunkt en anden end den julenisse vi kender i dag.

Saggnissen, eller 'gårdboen', var en lille fyr på størrelse med et ti-tolv års barn. Han var ikklædt den samme røde hue og grå kofte som de bønder, han levede iblandt. Han havde ofte langt skæg, og så var han betydeligt stærkere, end hvad hans størrelse indikerede. Nissen boede typisk på høloftet over laden, og det var også i og omkring laden, at han havde det meste af sit virke. Det var også her, man typisk så ham; nissen var nemlig altid en 'ham': En lille, men gammel mand uden kone eller børn.

Nissen stod i et særligt forhold til de store kreaturer, hestene i særdeleshed, og han passede dem nænsomt. [...] Nissen foretrak at gøre sit arbejde i det skjulte, når det er muligt. Udover at fodre, strigle og passe hestene, havde nissen også andre arbejdsopgaver på gården. Han hjalp f.eks. gerne med tærskningen og høsten. [Nissen er] en yderst effektiv arbejder, som

i løn får sin sødegrød, og til tider også noget god øl. Sødegrøden er et af de mest gennemgående træk ved nissen. Om det er på ris eller byggryn kan variere fra sagn til sagn. Det er dog altid sødegrød, og ikke den vandgrød, som gårdens folk selv fik til hverdag. Det varierer, hvor ofte nissen forventer sin grød; nogle gange er det hver aften, andre hver lørdag, eller også så sjældent som ved højtiderne; jul, påske og pinse. Da nissen anser grøden for sin ret, bliver han vred, når han ikke får den, eller når den ikke er af den kvalitet, som han forventer. Så ophører han med at passe sit job eller hævner ligefrem den uretfærdige behandling. Dette er der talrige eksempler på: piger eller karle som, for at drille nissen, har hældt grus i grøden eller gemt den påkrævede smørklat for ham. Det varierer dog, hvor stærkt nissen reagerer: Fra det simple – at nissen trækker ugerningsmændene op og ned i sengen hele natten, således at de ingen søvn får – til det mere farlige; at han lægger dem på et bræt over den åbne brønd, så de får en slem forskrækkelse, når de vågner. [...] Sådant er nissen ofte, han har et iltert temperament, og han er ikke den, som bruger lang tid på at overveje, men reagerer stærkt og direkte mod den, der har forarget ham. Når nissen således snydes for sin løn i form af grøden, tager han sin hævn ved at tage sit arbejde igen.

JULENISSENS OPSTÅEN

Nisselignende væsner fandtes i landbosamfundene i hele Europa, omend under andre navne. De lignede typisk også nissen af udseende; de var små og bar ofte det samme tøj som de bønder, de boede og arbejdede hos. H.F. Feilberg beskriver disse nisselignende væsner som *husvætter* i sin bog om nisser. Feilberg var folke-mindeforsker og indsamler, og han skrev i 1919 *Nissens Historie*. Bogen er udgivet regelmæs-

sigt siden og kan stadig købes. Feilberg bruger ordet "vætte" til at henvise til ethvert overnaturligt væsen, hvad enten det er ellefolk, nisser eller trolde. Med *husvætte* mener Feilberg et væsen, som beskytter huset. Dette ligger tæt op ad begrebet "husgud" – den lille forskel består i, om væsnet betragtes som en gud. Husguder har typisk også altre og små gudefigurer, som man ofrer til, men det har husvætte ikke. Det er ikke usandsynligt, at denne forskel skyldes at husvætte har måttet tilpasse sig kristne samfund, hvor afgudsdyrkelse og gudebilleder var strengt forbudt.

Nissen havde altid eksisteret i mere eller mindre samme form blandt jordbrugere, indtil en anden gruppe fandt interesse for den. Skellet kan omtrentligt sættes til nationalstatens fødsel og den efterfølgende higen efter national identitet. For at finde frem til den sande – i dette tilfælde – danske identitet, vendte borgerskabet og kunstnerne sig mod de mennesker, som levede aller mest isoleret fra kulturpåvirkninger udefra: bønderne.

I Tyskland blev brødrene Grimms eventyrsamling født af en søgen efter den tyske folkesjæl; i Danmark indsamlede folkemindepionerer også eventyr, sange og sagn blandt bønderne, og de gjorde borgerskabet bekendt med deres fund. Samtidig var 1800-tallets borgerskab i gang med at genopfinde julen: Man havde importeret både juletræ og julesangstraditioner i årene før, og træet blev hurtigt et midtpunkt i den 'nye' jul. På samme tidspunkt var der i Rom en dansk kunstnerklave, og da denne holdt sin julefejring i 1836, blev der pyntet op med 'nisseklip'. Begivenheden er det tidligste kendte eksempel på, at nissen forbindes med julen: maleren Constantin Hansen klippede papirnisser til at pynte sit atelier med, og arkitekten Gottlieb Bindesbøll skrev efterfølgende hjem til sin bror, den senere biskop Severin Bindesbøll, om begivenheden. Da beretningen blev trykt i *Dansk Kunstblad*, spredtes ideen langt uden for den lille kunstnerklave.

Nissen bar tanken hen på gamle traditioner og danskhed, og den passede derfor perfekt ind i

den nye jul. Med tiden blev nissen oftere og oftere kodet kunstnerisk sammen med julen, og gradvist blev nissen en uundværlig del af den. Vi begynder at se den i skønlitteraturen, f.eks. i H.C. Andersens *Nissen hos Spækhøkeren* og i *Niels Holgersens Fantastiske Rejse* samt *Ved Nytårs Tid i Nødebo Præstegård*, hvori udtrykket 'julenisse' bliver brugt for første gang. Allerede fra Constantin Hansens papirklip bliver nissen fremstillet som en gavebringer, og dette element bliver en central del af julenissens natur helt frem til i dag. Det medfører en smule forvirring, da julemanden så kommer til landet i første halvdel af 1900-tallet, for *julemanden* bringer jo også gaver til børnene, og på klæder og farver ligner de hinanden en del. Der kommer aldrig nogen endelig afklaring af forholdet mellem julemand og julenisser; om julemanden er en nisse, eller om nisserne hjælper ham. De lærer dog at leve sammen i den danske jul alligevel.

Efter at julenissen er blevet et etableret julesymbol, bliver den en stærk del af julefortællingerne. Både i litteraturen, i radioen og i fjernsynets julekalendere er der en stadig voksende verden af nisser.

NISSEN SOM EN SPEJLING

Nissen har altid været en spejling af de mennesker, som den levede hos. Det gælder både for sagnene, hvor nissen var en del af gårdens folk ligesom karlene og pigerne. Det gælder for den litterære julenisse, som afspejler borgerskabets idealer og bliver en naturlig del af dets jul. Endelig gælder det også den moderne nisse, som tager udgangspunkt i det hyggelige og magiske.

Når vi følger nissens historie, følger vi dermed også danskernes historie. Sagnnissen forsvandt sammen med den gamle landbrugsform. H.C. Andersens poesi-elskende nisse veg til side, da den kulturelle tone ændrede sig. Den moderne nisse ændrer sig også år for år, i takt med at nye familier finder *deres* måde at have nisser på, og nye mærkelige traditioner som nissedøren bliver velkendte og udbredte. Nissen er dermed

ikke blot noget børn leger. For uanset om folk tror på nisser, er det stadig udbredt at gøre noget med nisser. Heri har nisserne en realitet, der

- ikke kan fornægtes, og de er både en interes-
- sant og signifikant del af dansk kultur.
-